

TURSKO PALJENJE DIJELA HEKTOROVIĆEVA TVRDALJA

Stjepan Plančić

Otok Hvar su u XVI stoljeću dva puta napali Turci. Prvi put su ga napali kad su Mlečani, Karlo V i papa ratovali s Turcima po Sredozemlju od 1538. do 1540. godine. U toku tog rata, koji se proširio i na Dalmaciju, Barbarosina mornarica ili turske čete s neretvanskog primorja, među kojima je bilo i uskoka, iskrcale su se 1539. godine na otok te harale po gradu Hvaru, Starom Gradu i ostalim otočkim mjestima paleći kuće, ubijajući i odvođeći u ropstvo znatan broj ljudi. O tome za otok teškom događaju nije do danas nađen nikakav opis suvremenika. Šime Ljubić kaže da ni u arhivima, ni u mletačkih povjesničara nije našao nikakvih podataka. Vijesti su se vjerojatno prenosile predajom.¹ Pred turskom silom uspio je tada pobjeći iz Staroga Grada i pjesnik Petar Hektorović zajedno sa starom majkom i nekim ukućanima, kao i mnogi drugi mještani.²

Poslije tog rata bilo je još povremenih sukoba, ali je trideset godina poslije, 1570, došlo do novog rata na Sredozemlju. Mleci, Španjolska i papa, zajedno s drugim saveznicima, napali su turske pomorske snage da bi Mlecima vratili od Turaka osvojeni Cipar. U tom je ratu, u listopadu 1571, došlo do poznate bitke kod Lepanta i pobjede kršćanske mornarice. Iste godine, prije tog boja, Turci su svojom flotom prodrli u Jadran te drugi put napali otok Hvar. Glavni zapovjednik turske mornarice Ali-paša uputio je dva odreda galiija da napadnu istočnu jadransku obalu i otoke. Jednim je odredom zapovijedao turski vazal alžirski bej Uluč-Ali, a drugim vojni zapovjednik Karakozi. Poslije bezuspješnog napada na Korčulu, oba odreda provalila su na Hvar, i od 17. do 22. VIII plijenili su i palili grad Hvar, Stari Grad, Vrbosku i Jelsu.³ Mletačke vojne snage nisu tada organizirale nikakvu obranu prepuštajući je samim otočanima, a oni nisu imali ni oružja ni dovoljno izvježbanih ljudi da bi se mogli uspješnije suprotstaviti turskoj vojnoj sili. O ovom drugome napadu historiografija poznaje dosad dva nešto detaljnija pismena svjedočanstva: jedno od 19. i 21. VIII 1571. od nekog nepoznatog Hvaranina (koji se navodno zvao Peribonio)⁴ i drugo iz prijepisa kronike koji je napravio A. Z. iz XVIII stoljeća a koju je objavio Cvito Fisković.⁵

Nesumnjivo je, a to se vidi iz spomenutih spisa i izvještaja, da su Turci rušili i palili građevine po otoku, pa tako i u Starom Gradu. Je li u tim napadima bio popaljen i Hektorovićeve Tvrdalje, o tome dosad nije objavljen neki pouzdani dokaz. Šime Ljubić tvrdi da je pjesnik poslije povratka »iz latinskih stran«, kamo je bježio pred Turcima 1539. »umah se stavio da poboljša svoju polaču i pokretnine njezine od Turaka oštećene«,⁶ ali potanje ne navodi zgrade u tvrđaljskom građevnom sklopu koje bi bile oštećene, niti spominje palež. Petar Kuničić navodi da pri drugom turskom napadu 1571. godine »oštećena bi ognjem i jedna oveća kuća koja je pripadala Hektorovićima« te da su baštinici Tvrdalje početkom druge polovine XVII stoljeća popravili kuću »što su je Turci bili izgorjeli«,⁷ ali ni on ne navodi o kojoj se kući radi, niti izvor na kojem bi tu tvrdnju temeljio. Sam pjesnik ni u svom spjevu »Ribanje i ribarsko prigovaranje«, niti u svojim poslanicama ne spominje palež Tvrdalje. U odgovoru na poslanicu dubrovačkog pjesnika Nikole Nalješkovića, koju je pisao u jesen 1541. godine poslije povratka iz izbjeglištva, ne spominje izričito ni rušenje, ni palež, ali je iz tog odgovora očito da je bilo velikih oštećenja, posebno na pokretnim predmetima. Pošto je realistički i dramatski slikovito prikazao 18-dnevno putovanje Jadranom po velikoj oluji u nevelikoj lađi, on opisuje povratak u Stari Grad i izražava tugu koja ga je obuzela kad je u svome Tvrdalju vidio turska nedjela. Začudo, on koji je sam planirao i pratio radove na gradnji Tvrdalje nije tada spomenuo palež, čije je posljedice sigurno odmah vidio. On samo kaže:

*»... Rastarkom ležahu sve stvari jur koje
 Jedva se poznahu da su bile moje
 Kê ne znam ja ikad stavim li na svoj red,
 Nu misli oto sad kakva je moja zled...«⁸*

IZ ovakva spomena štete ne bi se moglo pouzdano zaključiti je li, osim uništavanja pokretnih predmeta, bilo i paljenja zgrada. Međutim, predaja nam kaže da su u tom prvom napadu na Stari Grad stradale mnoge građevine, a posebno se spominje samostan koludrica Sv. Vicenca koji je bio zapaljen i u kojem je bilo ubijeno pet sestara. Veronski biskup Augustin Valier u svojoj vizitaciji na otoku Hvaru i Visu taj događaj izričito iznosi ne navodeći za koje se turske provale zbilo.⁹ Poznato je da je u drugom turskom napadu bilo u Starom Gradu još većih rušenja i paljenja. Među ostalim, bio je zapaljen dominikanski samostan i navodno više od dva dijela naselja.¹⁰

Ako dosad nismo imali detaljnih opisa turskih haranja, iz kojih bismo mogli saznati i za pojedine zgrade, sada smo u mogućnosti da saznamo iz arhivskih izvora kako je dio Hektorovićeve Tvrdalje zaista bio zapaljen. Te isprave su dođuše iz druge polovine XVII stoljeća, ali još toliko povijesno bliske da ih se može smatrati vjerodostojnima. Isprave su iz ostatka nekad bogatog arhiva porodice Hektorović u Starom Gradu. Taj je ostatak 1951. godine otkupila Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti od poznih nasljednika Hektorovića i povjerila ga na čuvanje svom Historijskom institutu u Dubrovniku. Arhiv sadrži uglavnom koncepte, obične prijepise, a

ponekad originale ili ovjerene prijepise spisa dvaju starigradskih notara iz porodice Hektorović: Matija Antunova (1626—1704) i njegova sina Mark-Antuna (1672—1766). Isprave potječu pretežno iz građanskih parnica koje su ti notari vodili za svoje interese, a ponešto i kao punomoćnici drugih stranaka.

Tri nas isprave ovdje zanimaju i sve su iz parnice za pravo nasljedstva fideikomisnih dobara pjesnika Hektorovića i njegove baštinice unuke Julije, udate za Antuna Lucića, vanbračnog sina hvarskog pjesnika Hanibala Lucića. Parnicu je započeo Antun Hektorović pok. Hektora (1594—1678), a nastavili su je njegov sin spomenuti Matij te poslije njegov unuk Mark-Antun, obojica notari u Starom Gradu, i to protiv rođaka Ivan-Franja (1554—1652) i Julija Hektorovića, a poslije i protiv njihovih nasljednika. Budući da su tužitelji htjeli dokazati svoj posjed i učinjene popravke zgrada iz tvrđalskog građevinskog sklôpa, općinski sud je, odnosno hvarski knez Sebastian Baffo, u toj parnici 18. I 1681. odredio stručni pregled kuće i konobe koje je posjedovao Antun Hektorović te jedne nepokrivene kućištine iza spomenute kuće prema istoku do bunara, kao i kamenih stepenica što su vodile do bunara i do odaje sagrađene za obranu.¹¹ Isprava je originalna i providena pečatom.

Na osnovi tog naloga stručni pregled na licu mjesta obavio je zidarski majstor u Starom Gradu Ivan Krstitelj Škarpa. On je o nalazu podnio izvještaj. Isprava o tom izvještaju, koja se također nalazi u arhivu i sastavni je dio spisa spomenute parnice nije, čini se, originalna, nego običan prijepis notarskog spisa, a sadrži na kraju i prijepis ovjere notara Nikole Barbisa. Pisana je humanističkim kurzivom 17. stoljeća, na običnom papiru formata 20 × 30 cm. Nema ni pečata ni notarskog znaka.¹²

Izvještaj potječe od građevinskog vještaka iz poznate starigradske graditeljske porodice Škarpa, dakle od stručnjaka koji je mogao dobro ocijeniti od čega su nastala oštećenja. On je našao i očite dokaze paljenja i u izvještaju ih opisao. Osim toga Škarpa je, prema predaji, od svojih predaka, možda još od svoga oca ili djeda, mogao saznati i tko je palež učinio. Inače za Tvrđalj, od njegove gradnje naovamo, nema nikakva spomena da bi pretrpio nekakav znatniji požar, osim onog od strane Turaka.

Druga isprava koja potvrđuje tursko paljenje Tvrđalja nalazi se u spisima iste parnice. Ona sadrži koncept podneska Matija Hektorovića (bez oznake datuma). Očito je da je i taj podnesak bio sastavni dio parničnih spisa. Nakon formalno-pravnih izlaganja Matij kao tužitelj u toj parnici iznosi u podnesku činjenično stanje te ističe da je kuća koja je bila zapaljena od Turaka, a kasnije od njega popravljena, bila sagrađena od oporučitelja, tj. od pjesnika.¹³

Zadnja pak isprava sadrži oporuku Matija Hektorovića pok. Antuna (nazvanog »Il Vecchio«) od 7. kolovoza 1701 (Ind. 9). Odlomak oporuke odnosi se također na tursko paljenje spomenute kuće. I ova je isprava upotrijebljena u istoj parnici.¹⁴

Iz svih tih isprava je vidljivo da su Turci zaista palili dio tvrđaljskog zdanja. Iz njih saznajemo da su to bile kuća i s njezine istočne strane stari zid blizu bunara, što je sve bilo nekad (>anticamente<) pokriveno, i to kuća s krovom na jednu vodu, s kojeg se voda slijevala u bunar kanalima od strane perivoja. Škarpa je ustanovio da je kamenje poslije paljenja Turaka koliko ono s unutrašnje strane kuće toliko i ono na starom zidu, popucano od požara. Isto tako i stepenice od bijelog kamena, koje su zavojito vodile do bunara i preko mosta do čvrste odaje građene za obranu. Vidio je od požara raskomadane i dijelove tog mosta, kao i oštećenu kamenu krunu bunara. Ustanovio je da je u lošem stanju i stup (pilastar) vrata spomenute odaje, a vidio je i ostala oštećenja.

Prema svemu tome sasvim je uvjerljivo da se radi o građevinama kojima je sam pjesnik započeo gradnju tvrđaljskog sklopa (>...mentre dopo fabricata dal Testatore era a un piouer...<), i to prema C. Fliskoviću, koji je prvi donio potpuniji znanstveni prikaz tvrđaljskog sklopa, iz kraja prvog desetljeća XVI stoljeća,¹⁵ a prema Nikši Račiću možda odmah poslije smrti svog oca Marina, između 1514. i 1520, ali najdalje 1520. godine, što je mogao zaključiti po pjesnikovu prvom i, među datiranim, najstarijem natpisu na sjevernom zidu bunara: »ANNO A SALVTIFERA DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI INCARNATIONE MCCCCXX DIE XXIII FEBRVARII«. ¹⁶ Na toj zapaljenoj kući je prvobitno prema pjesnikovu planu bio i glavni ulaz u zamišljenu tvrđaljsku »polaču«, a možda i zahod s onim poznatim natpisom: »SI TE NOSTI CUR SUPERBIS« koji je poslije prenesen zapadnije, u prostoriju do sadašnjeg glavnog ulaza.¹⁷

Nema, dakle, sumnje da se radi o kući i dvorištu na sjeveroistočnom dijelu tvrđaljskog građevinskog sklopa, koji su sada vlasništvo obitelji Račić. Tu kuću, koju je prvobitno pjesnik sagradio kao prizemnicu ili najviše jednokatnicu, Antun Hektorović je negdje u drugom desetljeću XVII stoljeća podigao na veću, a možda i na današnju visinu, i za to potrošio za ono vrijeme pozamašnu svotu od 500 dukata.

Za koje turske provale na otok je zapaljen taj dio Tvrđalja, zasad nema dokaza. To će se moći utvrditi eventualnim nalazom novih pouzdanih arhivskih vijesti ili pak analitičkim proučavanjem toka gradnje i ostalih elemenata relevantnih za pojedina zdanja te na temelju toga rekonstrukcijom čitavog građevinskog sklopa koji je, kao što je poznato, više puta u pojedinim dijelovima arhitektonski mijenjan.

Vjerujemo da će iznesene arhivske vijesti pomoći i budućim proučavateljima arhitektonske problematike toga zdanja, iako rustički jednostavnog, ali za ambijent u kojem je građen i svrhu kojoj je bio namijenjen, usklađen umjerenim ljudskim mjerilima; zdanja koje je zajedno s perivojem, ribnjakom, bunarima, terasama, utvrdama i natpisima pokazalo, kako kaže Fisko-
vić, pjesnikovu neposrednu vezu s prirodom i životom te ljubav prema zemlji i zavičaju.

¹ Šime Ljubić, Stari pisci hrvatski, Zagreb 1874, knj. VI str. III i IV.

Vinko Foretić, Hektorovićevo doba na relaciji Hvar—Korčula—Dubrovnik. Zbornik radova o Petru Hektoroviću, posebno izdanje časopisa »Kritika«, Zagreb 1970, sv. 6.

Petar Kuničić, Petar Hektorović, njegov rod i Tvrđalj, Starogradske i hvarske uspomene, Dubrovnik 1924, str. 23 i 26.

² Š. Ljubić, o. c.

Pjesnik je u odgovoru na poslanicu Nikole Nalješkovića 1541. to i spomenuo:

»... Prid čudom bježeć tja od onijeh turskih sil
Ne istom, da znaš, ja, da svih nas veći dil,
Ognjenoj u rati, nudijer, misli sada,
Čeljad, stara mati ku mi brigu zada...«

(Pet stoljeća hrvatske književnosti, Hanibal Lucić, Petar Hektorović, Zagreb 1968, str. 243.)

³ Grga Novak, Prošlost Dalmacije, I Od najstarijih vremena do Kandijskog rata, Zagreb 1944, str. 194 i 195.

Grga Novak, Hvar kroz stoljeća, Izd. 1960, str. 106 i 107.

Š. Ljubić, Commissiones et relationes venetae III, Zagreb 1880, str. 275.

V. Foretić, o. c., str. 139—141.

P. Kuničić, o. c., str. 37, 38.

⁴ Popis spomenika otoka Hvara, Inventar javnih, crkvenih i privatnih arhiva otoka Hvara (dodatak II). Split 1958, str. 115.

Niko Duboković-Nadalini, Nekoliko datuma o razvitku Jelse i okolice između 1535. i 1911, Zapisi o zavičaju, sv. II, str. 202.

⁵ Cvito Fisković, Turski napadaj na Hvar 1571, Časopis Čakavska rič, br. 2/1976, str. 111—118 i tu navedena literatura (G. Machiedo, Dušan Berić i dr.).

⁶ Š. Ljubić, Stari pisci hrvatski, str. III i IV.

⁷ P. Kuničić, o. c., str. 37 i 52.

⁸ Hanibal Lucić, Petar Hektorović (Odgovor Nikoli Nalješkoviću), Pet stoljeća hrvatske književnosti, str. 244.

⁹ Davor Domančić, Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu, Arhivska građa otoka Hvara I, Hvar 1961.

P. Kuničić, Prigodom otvora nove školske zgrade u Starom Gradu 20. travnja 1908, Zadar 1908, str. 12—15.

¹⁰ Š. Ljubić, Stari pisci hrvatski, knj. VI, str. VI i VII.

¹¹ Original naloga glasi:

»Noi Sebastian Baffo C^o e Pr^r

Comett^{mo} al Piazzaro di Citta Va et ogni perito Muraro che ad istanza del Sr Mattio Hettoreo transferirsi debba dentro la fabrica di Tuardagl et osseruar con dilligenza la Caneua et Casa gia posseduta dal q^m Sr Antonio Hettoreo suo Padre et unniquintamente del med^{mo} Sr Mattio il luoco siue la Muracca scoperta dietro la detta Casa uerso leu^{te} prossimo alla Cisterna, li scalinadi di pieri bianche che conduceuano alla Cisterna med^{ma} et nella stanza fabricata in forma di ritirata considerando il stato delli pieri bianche della porta d' essa stanza il suo Soler et il Colmo riferendo in forma con giuramento. In q^m
Lesina li 18 Genaro 1681. M. V.

Sebⁿ Baffo C^o Pr^r«

(Privremeni inventar arhiva porodice Hektorović u Historijskom institutu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku [dalje: »APH«] br. I—249, svez. XCI)

¹² Sadržaj izvještaja:

»Adi 22 Genaro 1681. Citta Va

Refere Mag^{ro} Batista Scharpa Moaro essersi trasferito In esse che del pt^e dentro la fabrica di Tuardagl et auer diligentemente osseruato le Case Muro et li schalinadi nel med^{mo} Mandato nominati, Si che uedersi chiaramente che la Casa del Sig Mattio Hettoreo gia habitata dal q^{msr} Antonio Suo Padre, ed il Muro Contiguo dalla parte di leuante e proximo alla Cisterna erano anticamente coperti cio è la Casa a un piouer Siue a una acqua che ueniua a cader dalla parte del giardino et pli Canali passaua in dta Cisterna ma doppo Incendiato il Tuardagl dalli turchi; Per quanto Al presente ch'è tuttauia la famma si uede che la Casa sud^{ta} è stata alzata di Muro et fatta a doi Pioueri; L'inzendio sud^o si schorge dalle Pietre dalle Mure di dentro costi de'essa Casa come della Muraglia contigua ussendo tutte chrepate del fogho, li schalinadi della Pietra Biancha che conduzeuano alla Cisterna fatti a Bouolo per passar mediante un ponte nella stanza forte fabricata in forma di Ritirata et li Rechoni del Ponte medmo si uedono tutti ratti dal focho et fatti in pezzi et che ancho lauer della Cisterna auesse patito dal focho. Si uede pure mal in ordine un pilastro della porta di d^{ta} stanza ancho questo si Supone esser seguito dal focho dnto al ponte med^{mo} La stanza stessa non si uede auer patito di focho di che Suporgho che a quel tempo non haueua alcun solaro di legname et che se ancho fosse stato coperto. Il tetto mentre per mezzo di essa stanza ui è il uolto Salizato che serue per il Comodo di Solaro Si uede ben si dalchuni pochi anni fatti di sopra Unaltro solaro di legname et supone che del tempo stesso per quanto puo osseruarsi è stato coperto il tetto et costi anco migliorata la Casa ante schritta gia abitata dal q Sr Antonio Hettoreo et hora dal Sr Mattio Hettoreo suo fiollo et giuro in forma

Adi dto

Comparsa Michel Couaceuich Piazzaro di q^{to} Luocho di Citta Va Il quale fezze la Relatione uninforme in tutto et per tutto come è la sud^{ta} di mag^o Scharpa Moraro Giurando in forma

Nicolo Barbis Nod^o P^{co}
Mano propria«

(APH — ibidem).

¹³ »...et perche Ant^o all'incontro ha migliorato la sua hauendo egli alzato et cop^{to} la casa in Tuardagl oue al pnte habita mentre dopo fabricata dal Testatore era a un piouer solo e fù abruciata da Turchi...«

i dalje:

»...sichè d^o Ant^o q Hette l'ha alzata a dua pioueri et da nuouo fabricata con spesa piu di 500 ducati...«

(APH br. I-464, svez. XCII)

¹⁴ »... Negli miglioramenti da me fatti et dal q. mio Sig^r Padre in Tuardagl di proprio peculio oue lui costrusse et alzò la Casa grande fu Muracca al presente da me habitata pche la prima che era a un piouer fu abbruggiata da Turchi...«

(APH 1-143, svez. LVII).

¹⁵ C. Fisković, Hektorovićev Tvrdalj, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, sv. V-2; C. Fisković, Petar Hektorović i likovne umjetnosti, Zbornik radova o Petru Hektoroviću, sv. 6.

¹⁶ Nikša Račić, Lokalitet Tvrdalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima, Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, br. XII.

N. Račić, Susret s natpisom Petra Hektorovića (već navedeni Zbornik o Petru Hektoroviću, Zagreb 1970).

¹⁷ C. Fisković, Hektorovićev Tvrdalj. Bulletin JAZU, sv. V-2.

INCENDIE PAR LES TURCS D'UNE PARTIE DE TVRDALJ, LA DEMEURE FORTIFIÉE DE HEKTOROVIĆ

Stjepan Plančić

L'île de Hvar a, par deux fois dans son histoire, été attaquée par les Turcs. La première durant la guerre qui s'est déroulée de 1538 à 1540 entre Venise, Charles Quint, le Pape et la Turquie. La guerre s'étendit à la Dalmatie et, en 1539, les armées turques débarquèrent sur l'île de Hvar, et se mirent à la dévaster. On n'a pas trouvé de données dignes de foi sur cet événement mais les nouvelles en ont été transmises oralement. En 1570 éclate, en Méditerranée, une nouvelle guerre contre les Turcs. En 1571, les Turcs pénètrent dans l'Adriatique avec leur flotte et, entre le 17 et le 22 Août, ils attaquent de nouveau Hvar, Stari Grad, Vrboska.

Après la première attaque turque de 1539, Petar (Pierre) Hektorović s'enfuit de Stari Grad et, après son retour d'émigration, dans un message au poète de Dubrovnik, Nikola Nalješković, il mentionne les importants dégâts que les Turcs lui ont causés. D'après des documents provenant d'autres archives de la famille Hektorović, datées de la seconde moitié du XVIIe s., on sait qu'une partie de sa demeure fortifiée (Tvrdalj) a vraiment été incendiée par les Turcs, mais au cours de quelle incursion turque, aucune preuve ne l'indique. Les documents proviennent de procès de citadins qu'intentent les héritiers en vue de leurs intérêts et l'expert appartient à l'une des anciennes familles connues de constructeurs, Škarpa. Celui-ci atteste que les Turcs ont mis le feu à la maison et au vieux mur près du puits dans lequel s'écoulait l'eau du toit. Il a vu les pierres éclater sous l'action du feu, les marches brûlées et la margelle du puits endommagée. Il ne fait aucun doute qu'il s'agit là de la maison et de sa cour, et de la maison située dans la partie Nord-Est de l'ensemble de la demeure fortifiée. Cette maison que le poète avait fait construire comme rez-de-chaussée ou maison à un étage, a été, au XVIIes., élevée à la hauteur actuelle par son fils Antun (Antoine).

Lors de quelle incursion turque fut incendiée cette partie de Tvrdalj, pour le moment, nous n'avons aucune preuve. L'auteur affirme que cela pourra s'attester par des trouvailles éventuelles de nouveaux éléments d'archives dignes de foi, ou même par une étude analytique des étapes de la construction.